

Лілія АНДРІЄНКО

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: lileja842@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5113-6966>

Олександр СКОПНЕНКО

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: samarivskyj@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6814-5041>

ВІДРОДЖЕННЯ МОВИ ЯК ПОНЯТТЯ І ТЕРМІН: ПРОБЛЕМИ ДЕФІНІЦІЇ, СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ І СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ ВЖИВАННЯ

У статті розглянуто проблему вживання словосполучень *відродження мови*, *мовне відродження* як соціолінгвістичних термінів у сучасній українській літературній мові. Словосполучення *відродження мови*, *мовне відродження* в українських публіцистичних і наукових текстах засвідчені вже в першій половині ХХ ст., частотність досліджуваних одиниць почала істотно зростати з 1990-х рр. і триває й на початку ХХІ ст. Елементи *відродження мови*, *мовне відродження* виникли за аналогією до поняття «національне відродження», що, своєю чергою, постало внаслідок рецепції філософсько-релігійних принципів Гуманізму й Відродження в ХІХ ст. У соціолінгвістичних дослідженнях використовують термін *зворотний мовний зсув*, який виник унаслідок калькування англ. *reversing language shift*, і є близьким за значенням до одиниць *відродження мови*, *мовне відродження*.

В українській мові терміни *мовний зсув* / *зворотний мовний зсув* мають внутрішню форму, що позначена очевидною негативною конотацією, оскільки лексема *зсув* містить у своїй семантичній структурі сему руйнації. Констатовано, що терміни *мовний зсув* / *зворотний мовний зсув*, незважаючи на їхню частотність у сучасних соціолінгвістичних дослідженнях, не можна вважати вдалими в українській терміносистемі.

Проаналізовано також взаємозв'язки та дефініції термінів *відродження мови*, *мовне відродження*, *лінгвістика відродження*, *ревайвалістика*, *рекреація мови*, *реновація мови*, *ревіталізація мови*, *ренативізація мови* та ін.

Ключові слова: українська мова, семантика, термінологія, лексика, соціолінгвістика, відродження мови, мовне планування.

Формування будь-якої термінологічної системи, зокрема й мовознавчої, передусім залежить від особливостей пізнання в певний історичний пе-

Цитування: Скопненко О., Андрієнко Л. Відродження мови як поняття і термін: проблеми дефініції, соціокультурний і соціолінгвістичний аспекти вживання. Мовознавство. 2025. № 1. С. 3–20. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-340-2025-1-001>

Citation: Skopnenko O., Andriienko L. (2025). Vidrozhennia movy yak poniattia i termin: problemy definititsii, sotsiokulturnyi i sotsiolinhvistychnyi aspekty vzhivannia [Відродження мови as a concept and a term: sociocultural and sociolinguistic aspects of usage, and problems of defining]. Movoznavstvo, (1), 3–20. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-340-2025-1-001>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

ріод, тобто від потреби виокремити, описати й схарактеризувати релевантне явище, процес, дію або стан об'єкта дослідження (спостереження) згідно з науковими уявленнями про навколишній світ. Проте терміни й номенклатура як одиниці плану вираження не можуть бути довільними, оскільки з'являються відповідно до епідігматичних і дериваційних механізмів, наявних у конкретній мові. Термін виникає як реакція лексичної підсистеми на появу наукових понять, що постають унаслідок узагальнень і виокремлень предметів (явищ, дій, процесів, станів) за певними спільними ознаками. Наукові поняття (1) за багатьма параметрами відрізняються від «звичайних», «донаукових» (2), утім, часто саме слова на позначення другої групи стають основою для терміноутворення. Перехід загальноживаної лексичної одиниці (далі — ЛО) до термінологічного фонду зумовлений багатьма чинниками, але провідні ролі в цьому процесі відіграють традиція вживання (сполучуваність, частотність) лексеми в загальнонародній мові та внутрішня форма слова (за умови прозорості його епідігматичних зв'язків). Між власне науковими та «донауковими» категоріями можна виокремити проміжний тип — абстрактні поняття, які виражені в мові одиницями, що виникли в процесі метафоризації загальноживаної лексики, але не набули чітких наукових дефініцій.

Мотивація прийняття або відкидання певних термінів залежить від конвенційних традицій фахового середовища, що, проте, не може ігнорувати узуальних максим, серед яких асоціативні зв'язки в лексичі належать до найпомітніших. Дивергенція термінів відбувається в міру появи (розвитку) нових уявлень про світ, але ступінь розкриття поняття залежить від системної організації лексико-семантичних полів, що фактично відображають фрагмент навколишньої дійсності. Метамова лінгвістики — і лінгвістична термінологія як невід'ємний складник цієї системи — та мова-об'єкт, як відомо, цілком збігаються в плані вираження, що додатково ускладнює терміноутворення. Інвентар понять, закріплених у семантиці слів, узагальнено кажучи, залежить від двох позамовних джерел: внутрішнього (зумовленого різноманітними економічними, політичними, культурними, релігійними практиками певного суспільства, культурно-історичним досвідом етносу тощо) та зовнішнього (базованого на запозичених реаліях, ідеологіях, наукових концепціях і т. ін.). Термін апіорі не може відбивати всієї багатоманітності граней предметів і явищ, а має містити у своїй семантичній основі та внутрішній формі диференційну ознаку. Сигніфікат великою мірою ґрунтується на референтних ознаках, що лежать в основі внутрішньої форми слова (за умов її прозорості). С. В. Семчинський зауважував: «Мовні значення називають “відчуженим мисленням”, оскільки вони перетворилися в типові знання, відомі всім мовлянам даного колективу і використовувані ними як засіб оформлення й передачі думки. Різниця між мовними значеннями і значеннями логічних форм полягає в тому, що мислення спрямоване на пізнання об'єктивної дійсності і досягнення істини, а мовна діяльність передусім спрямована на формування думки та її передачу іншим учасникам мовного спілкування» [Семчинський : 105]. «Відчужене мислення» в терміні має враховувати розгалужену епідігматику слова, інакше це може призвести до небажаних нашарувань у семантичній і конотаційній структурі лексеми, яка, за визначенням, не повинна викликати небажаних асоціацій і бути «захисленою» від сплутування. Типові знання — це узуальний чинник, що гарантує епідігматичну нейтральність терміна.

Сучасний бурхливий розвиток соціолінгвістики спонукає дослідників з великою увагою поставитися до формування й розвитку метамови цієї галузі науки, що нині вирізняється досить розлогими синонімічними рядами термінів. Фактично на наших очах відбувається термінологічний вибух: триває становлення багатьох галузей гуманітаристики, зокрема й соціолінгвістики, вільний розвиток якої можливий лише в умовах академічної свободи. Українською важливо, щоб проблеми термінотворення не були сприймані як вторинні стосовно об'єкта опису, як іноді доводиться чути навіть під час наукових дискусій. Має значення не лише *що* описано, але і *як* це зроблено. Окреслюючи термінологічні межі, потрібно враховувати вплив внутрішньої форми терміна на загальну термінологічну систему й асоціативні зв'язки цієї одиниці з іншими елементами лексичної підсистеми. З огляду на це особливого значення набуває проблема термінологізації поняття «відродження мови», що у форматі терміна вступає в активні синонімічні й антонімічні відношення.

1. Відродження: походження, внутрішня форма та валентність в українській мові

Інструменти сучасної корпусної лінгвістики поки що не дають змоги встановити першої фіксації ЛО *відродження* в новій українській літературній мові. Проте, цілком вірогідно, уперше це слово лексикографовано в «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського та С. Недільського (1886). У названому кодексі подано три спільнокореневі вокабули: *відродженє*; *відродити ся*, *відроджувати ся*; *відродбувати ся*. Українську лексему *відродженє* в словникові супроводять німецькі відповідники *Wiedergeburt* (букв. 'заново (знову) народжений') і *Wiederaufleben* ('те саме'); *відродити ся*, *відроджувати ся* — еквіваленти *wiederaufleben*, *wiedergeboren werden*; лексема *відродбувати ся* витлумачена за допомогою розлогої німецької фрази *sich als besonderes Geschlecht unterscheiden* (букв. 'відрізнитися за ознаками статі') (СЖ, 1 : 102). До цього самого словотвірного гнізда належить і одиниця *відродок*, що подана в словникові як відсильна стаття до вокабули *віродок* (там само). Лексема *одродіне* наведена ізольовано у формі відсильної вокабули до *відродженє* (СЖ, 2 : 561). Зі споріднених засвідчено тільки *одрѣде*, *одрїде* з німецькими відповідниками *Abart*, *Sippschaft*, *Abkömmling*, *Sprössling* (там само) (букв. 'різноманітність, рідня / клан, нащадок, паросток'), без вихідних дієслівних форм. При цьому *одрѣде*, *одрїде* у вокабулі супроводить позначка *K.*, що маркує одиниці, дібрані з творів П. Куліша. Важко сказати, чи це власне Кулішеві okazionalizmi, утворені на базі церковнослов'янських елементів (що так і не прищепилися в новій українській літературній мові), чи наведені елементи — слова діалектного походження.

Наразі найдавнішу фіксацію ЛО *відродження* (у морфолого-орфографічному оформленні *відродженє*, властивому наддністрянському варіантові літературної мови) виявлено в тексті 1894 р.: «*Відродженє* між звірями є карою за певні проступки, а *відродженє* між людьми платою за істнованє, в котрім гріхи змішані були з заслугами» (ЖІС : 283). Тут іменник *відродженє* вживаний у значенні сучасної лексеми *переводження*.

Словосполучення *відродження літератури* (а отже, і поняття) знаходимо в публікації О. Лотоцького в «Літературно-науковому віснику» за 1909 р.: «Нова українська література — се складний комплекс національної творчості. Коли не можна її цілком вивести ні з одної з тих причин, які ми зазначили, то з другого боку безперечно, що кожна з тих причин вносила якусь крихту свого впливу на *відродженє* української літератури» [Ло-

тоцький : 92]. Найдавнішу фіксацію словосполучення *мовне відродження* виявлено 1937 р. в журналі І. Огієнка «Рідна мова», де вона була оформлена в окремій рубриці «*Мовне відродження Закарпаття*»: «Перша ластівка правдивого *мовного відродження* Закарпаття» [Огієнко 1937 : 40–41].

На початку ХХ ст. словосполучення *національне відродження* стає настільки високочастотним, що набуває чітких ознак терміна. Скажімо, у віденському часопису «Вістник Союзу визволення України» 1916 р. поняття «національне відродження» вживане щодо білоруського, болгарського, єврейського, українського, чеського, фінського народів. У зазначеному виданні *відродження* поєднане з прикметниками *білоруський* («Нова доба *білоруського відродження* під німецькою управою»), формою род. відм. мн. іменника *білорусин* («І ледви отрясли ся сі околиці з російського панування, а вже починаєть ся під вирозумілою та для всіх націй, малих, чи великих, прихильною німецькою управою нова доба *відродження Білорусинів*»), прикметниками *болгарський* («Роля України в *болгарськiм відродженнiю*»), *український, національний* («Участь російської і австрійської України й їх обоєпільні відносини в *українськiм національнiм відродженнiю*»), *чеський* («Подекуди його (відродження фінського народу. — Л. А., О. С.) можна вважати клясичнішим від *чеського національного відродження*»), *національно-культурний і фінський* («*Національно-культурне відродження фінського народу*»; «<...> історія *фінського національного відродження* багато де в чому може бути цікавою та багато дечого може навчити») (ВСВУН) тощо. Цілком можливо, що наведені елементи засвідчені й раніше, у ХІХ ст. Перша фіксація згаданих одиниць у новій українській літературній мові потребує додаткових розшуків. Базуючись на попередніх спостереженнях, можемо припустити, що словосполучення *відродження мови* на позначення відповідного поняття з'явилося після Першої світової війни, а до того в українській мові звичними стали *національне відродження, національно-культурне відродження, культурно-національне відродження, епідигматичні моделі* яких і були зразком для творення одиниць *відродження мови, мовне відродження*. Зрештою, для соціолінгвістичної ситуації початку ХХ ст. актуальним було саме *національне відродження*, бо національна мова в той час, незважаючи на свою обмежену комунікативну потужність, не перебувала на межі зникнення. Крім того, поняття «національне відродження» на початку ХХ ст. було набагато ширшим, зміст словосполучення охоплював і розширення функцій української мови. Зміщення уваги саме на мовний аспект *деколонізації* (а *відродження мови* — це один із деколонізаційних процесів) відбудеться пізніше.

Поняття «відродження» в загальному значенні 'розквіт, піднесення чого-небудь, що було в стані занепаду або на низькому рівні розвитку' (СУМ, 1 : 632) посідає важливе місце в гуманітаристиці, оскільки, по-перше, воно відображає сутнісну природу буття як постійного оновлення, а по-друге, оприявнює ціннісну зумовленість тих інтенцій, які були спрямовані до людини й до людського в людині в епоху Гуманізму. *Відродження* як історіографічна категорія закріпилося в ХІХ ст. великою мірою завдяки праці швейцарського історика Я. Буркгардта «Культура Ренесансу в Італії» (1860) [Reale, Antiseri : 94]. У багатотомній праці Дж. Реале та Д. Антісері «Історія філософії від джерел до наших днів» (4-й том «Гуманізм, Відродження та наукова революція») наголошено, що концепцію Відродження не можна збагнути без урахування її релігійної підоснови. Автори там само наводять думку німецького лінгвіста та літературознавця К. Бурдаха, яку

він висловив у своїй 12-томній праці «Від Середньовіччя до Реформації»: «<...> Відродження було відновленням вищої форми життя, відновленням того, що становить сутність людини й відповідно робить людину саме людиною. Саме через це стара цивілізація, яку діячі Відродження хотіли повернути до життя, мала стати найкращим засобом відновлення. Тому Гуманізм і Відродження відповідно до початкового наміру людей тієї доби були спрямовані не на загальне збирання старожитностей, а на нову розбудову згідно з новим проектом. Вони не намагалися дати нове життя мертвій цивілізації, вони прагнули нового життя» [Reale, Antiseri : 115–116]. Ці ж автори зазначають: «Крім того, Бурдах переконливо показав, що Відродження постало також і з задуму відродження римської держави, ця ідея жила в Середньовіччі, а так само із задуму відродження національного духу, поєданого з вірою. В Італії виразником цих ідей став передусім Кола ді Рієнцо, у політичному проекті якого ідея релігійного відродження була частиною ширшого плану історичного відродження Італії, наслідком чого мало стати нове життя» [там само : 117–118]¹. К. Бурдах обстоював думку, що Відродження та Реформація створили одне нерозривне ціле [там само].

Як бачимо, поняття «відродження мови» виникає на ґрунті релігійної та філософської традиції Європи модерного часу, це прямий наслідок олюднення простору буття, відродження людського духу, етап удосконалення людини, хоч, на перший погляд, причина пошуків трансцендентного в цих процесах зовсім неочевидна.

Звичайно ЛО *відродження* розглядають як кальку з французької мови, у якій *renaissance* походить від італійського *rinascimento*. Первісно *Renaissance* використовували у XVIII ст. для позначення доби правління Франциска I (1515–1547). Навряд чи укр. *відродження* було скальковане безпосередньо з французького етимона, радше українське слово похідне від польського *odrodzenie*. У слов'янських мовах відповідники до укр. *відродження* (білорус. *адраджэнне*, болг. *възраждане*, пол. *odrodzenie*, рос. *возрождение*, чес. *obrození*) вийшли за рамки терміна на позначення мистецького напрямку й епохи, яка стала пунктом відліку сучасного європейського мистецтва та європейської ідентичності. Розглядані лексеми почали використовувати на позначення поняття «для окреслення явищ загального змісту і характеру, що виникає в різних локусах і в різні епохи, знаменуючи поновлення активності певного народу чи регіону в сферах громадсько-політичного або культурного життя після тривалого застою або занепаду» [Наливайко : 4]. Привертає увагу той факт, що в деяких слов'янських мовах на позначення історичної епохи та відповідних стилів у мистецтві, архітектурі й літературі використовують запозичену лексему, а не кальковану одиницю (слц. *Renesancia*, макед. *Ренесанса*, серб. *Ренесанса*, слн. *Renesansa*, хорв. *Renesansa*).

Широкий зміст слова *відродження* закладений у його апріорній метафоричності, яка мало віддалила ЛО від етимона з «біологічною» внутрішньою формою, побудованою на образі «повторного народження», «народження знову», «нового народження» тощо. Логічна суперечність закладена в самій сутності феномена появи когось або чогось на світ більше, ніж один раз, адже народження (з біологічного погляду) унікальне й неповторюване

¹ Автори статті щиро дякують д. ф. н., проф. С. С. Єрмоленкові за допомогу в опрацюванні й перекладі цитованого італійського джерела. В інших випадках, якщо не зазначено інакше, переклад належить авторам статті.

своєму складі, крім двох метафоричних значень (одне з яких стало культурологічним, історичним, історіографічним терміном *Відродження*), і власне первинне, біологічне: 'відновлення організмом утрачених або пошкоджених частин тіла, органів, тканин тощо' (СУМ, 1 : 632). Щоправда, тут виникає питання, чи не було б доречно *Відродження* як позначення певної історичної епохи розглядати в ролі номенклатурного найменування, а не терміна.

У 1990-х рр. лексема *відродження* помітно активізувалася в українській мові. Високочастотними стають словосполучення *духовне відродження*, *українське національне відродження*, *відродження української державності*, *відродження української армії*, *відродження церкви*, *церковне відродження*, *релігійне відродження* та ін. В історії української літератури також закріпилося позначення періоду 1920–1930-х рр. як *Розстріляного відродження*; назву запропонував Є. Гедройц для антології Ю. Лавріненка «Розстріляне відродження» (1959). І. Огієнко (митрополит Іларіон) у своїй праці «Історія української літературної мови» (1949) називає підрозділи, серед інших, «Доба відродження. Котляревський» та «Національне відродження Галичини» [Огієнко : 133, 209]. М. Зеров у збірнику лекцій «Українське письменство ХІХ ст. Від Куліша до Винниченка» в назвах двох розділів використав іменник *відродження*: «Галицьке літературне відродження» та «Галицько-українське відродження» [Зеров 1990 : 120, 129]. В «Історії української літератури (від початків до доби реалізму)» Д. Чижевського (1956) один з розділів названо «Література національного відродження». У ньому автор зосередив увагу на специфічному українському культурному феномені ХІХ ст., коли встановився психологічний зв'язок між народною мовою як основою літературної мови та національною свідомістю, що мало «певні літературні наслідки», котрі дослідник окреслює поняттям «літературне відродження», а процес переходу до єдиної літературної мови — «національним пробудженням», «національним новонародженням» [Чижевський : 306, 313].

Утім, у згаданих контекстах словосполучення *відродження літератури*, *відродження мови* не мають ознак термінів. Автори цитованих праць послуговуються аналізованими одиницями на позначення *різних* періодів історії літератури чи мови, що вирізнялися на тлі попередніх епох.

2. Проблеми вживання терміна *відродження мови* в соціолінгвістиці. Синонімічні терміни до одиниці *відродження мови*

Словосполучення *відродження мови* як соціолінгвістичний термін виявилось для багатьох дослідників недостатньо дефінітивним, занадто емоційним, публіцистичним. (Тут далася взначи прозора внутрішня форма лексеми *відродження*.) В українських наукових текстах усе частіше стали з'являтися скальковані відповідники з англійської мови. Власне, соціолінгвістичні англійські терміни почали потрапляти до української мови через посередництво російської ще на початку 1970-х рр. [Исаев]. Серед них — широкоживаний нині термін *зворотний мовний зсув*, фактично буквальный переклад англійського *reversing language shift* (термінопоняття, уведеного до наукового обігу завдяки праці американського соціолінгвіста Дж. Фішмана «Зворотний мовний зсув: Теоретичні та емпіричні засади підтримки мов, що перебувають під загрозою зникнення» (1991) [Fishman 1991]).

Одиниця *зворотний мовний зсув* — вторинна щодо терміна *мовний зсув* (англ. *language shift*). Виданий в Единбурзі «Соціолінгвістичний словник» (2004) («A Dictionary of Sociolinguistics»), покликаючись на названу Фішманову працю, визначив *мовний зсув* як «неспроможність мовної спільноти

підтримувати свою мову в умовах конкуренції з боку регіонально, соціально або чисельно потужнішої мови» [DS : 174–175; Fishman 1964]. Розглядає термін уперше вжив У. Вайнрайх [Weinreich 1953], а згодом поглибив і переосмислив Дж. Фішман [Fishman 1972]. У соціолінгвістичних працях слов'янськими мовами поширилися кальки з названого терміна, що поставили внаслідок перекладу ключового, багатого на семантичні відтінки англійського *shift* ('зміна, перехід, переміщення, зсув' тощо): пол. *przesunięcie językowe*, протилежне — *odwracanie procesu zmian językowych*; чес. *jazykový posun, jazyková směna*, протилежні — *zachovávání jazyka, udržování jazyka*; слц. *vůtmena jazyka*, протилежне — *zvrátenie jazykového posunu*; рос. *языковой сдвиг, смена языка* (останній приклад узято з російського видання У. Вайнрайха «Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования» (1979) (пер. Ю. О. Жлуктенка з англійської мови) [Вайнрайх]).

Дослідники, які розширювали й поглиблювали застосування терміна, наголошували: *мовний зсув*, що, хоч і відбувається на рівні окремого мовця, асоціюється з широкомасштабною заміною та втратою мови саме на рівні цілої спільноти, тому «мовний зсув — це особливий вид втрати мови, який відрізняється від вимирання мови тим, що мова може бути втрачена протягом життя одного індивіда <...>» [Grenoble 2021].

Зворотний мовний зсув розуміють як повернення zagrożеної мови до важливих сфер суспільного життя, що передбачає підвищення її соціального статусу за допомогою механізмів позамовного характеру (піднесення економічного та культурного розвитку суспільства, утворення чи здобуття незалежності держави тощо) та через зміни в ставленні до мови як маркера етнонаціональної ідентичності. Найчастіше прикладом *зворотного мовного зсуву* слугує соціолінгвістична ситуація розширення функцій івриту: колись мертва мова релігійних книг завдяки титанічній праці фахівців-лінгвістів, зусиллям мовних активістів та всього ізраїльського суспільства стала живою мовою.

О. Б. Ткаченко, який багато й плідно працював у галузі *лінгвістики відродження* (*ревайвалістики*, окресленої нині як окремий напрям соціолінгвістики), доклав чимало зусиль до пошуку універсального механізму, що міг би бути використаний для майбутнього відродження української мови. Науковець, аналізуючи різні соціолінгвістичні ситуації, уживає передтерміни: *відродження мови, відновлення мови, поновлення функцій мови, рекреація мови*. Наприклад: «З середини ХІХ ст. розпочався, щоб продовжуватись у ХХ ст., небачений до того часу процес *відродження (рекреації) мов* (виділення курсивом наше. — Л. А., О. С.), що могли розглядатися, як мертві (або у всякому разі змертвілі в розмовно-побутовій функції)» [Ткаченко : 205].

У сучасних англійськомовних соціолінгвістичних дослідженнях також немає одностайності в терміновжитку. Наприклад, у згаданому «Соціолінгвістичному словникові» подано термін *renovation*, який, на наш погляд, описує заходи, пов'язані з корпусним плануванням мови, оскільки процес «<...> має на меті реформування або зміну структур уже наявної стандартної мови або мовної норми. Приклади охоплюють реформування писемності; реформи правопису. Цей термін також використовують для опису руху за гендерно-інклюзивне використання мови <...>» (DS : 263). У вокабулі *renovation* названого словника зазначено (з покликанням на працю Р. Купера «Мовне планування та соціальні зміни»): «Оновлення мови часто мотивоване нелінгвістичними цілями (наприклад, деколонізацією, визволенням,

національною єдністю, рівністю)» [там само; Cooper 1989]. Як синоніми у виданні подано одиниці *рестандартизація* та *мовна реформа* (англ. *re-standardisation, language reform*) [там само].

Термін *зворотний мовний зсув* близький до елемента *підтримка мови* (англ. *language maintenance*), що передбачає розширення сфер функціонування мови та її захист від зовнішніх впливів у ситуації бі- чи полілінгвізму [Grenoble, Whaley : 13]. Процес *ревіталізації мови* (англ. *language revitalization*), який націлений на збільшення відносної кількості носіїв мови, що передусім пов'язують зі зміною ставлення громади до мови, концептуально ближчий до термінопоняття «відродження мови».

В англійськомовній соціолінгвістичній літературі продуктивною моделлю для утворення термінів цього семантичного кола залишається біологічна метафора, яка експлікує розвиток мови та її функцій у поняттях життєвих циклів: англ. *language revival* (укр. *мовна ревіталізація*), англ. *renativisation* (укр. *ренативізація*), англ. *regensis / regeneration* (укр. *регенез / резенезис*). Вокабули зі згаданими термінами наведені в «Соціолінгвістичному словнику» як відсильні: *Language reform — See language planning; renovation; Language re-gensis — See re-nativisation; Language revitalisation — See re-nativisation; Language revival — See re-nativisation* (DS : 174).

У вокабулі *re-nativisation* (*ренативізація*) аналізованого словника зазначено, що цей термін увів до наукового обігу Р. Купер. Дослідник ужив *re-nativisation* у статті «Мовне планування і соціальні зміни» «для опису повторного впровадження мови (англ. *reintroduction of a language*), яка колись була рідною для мовної спільноти і яка стала обмеженою у використанні або перебуває на межі зникнення з репертуару спільноти» (DS : 263). У словнику сказано: «Прикладами ренативізації є іврит, що з мови, функції котрої були обмежені релігійними ритуалами, перейшов до нинішнього статусу національної та офіційної мови Ізраїлю, або мова Нової Зеландії маорі, яку вважали мовою, що перебуває під загрозою зникнення і якою на початку 1980-х років розмовляли лише люди похилого віку» (там само). Як приклад ренативізації згадано також каталанську, валлійську, ірландську й деякі мови австралійських аборигенів.

Термін *регенез / регенеца* (англ. *regensis*) використовують дослідники К. Полстон, Пау Чі Чен, М. Коннерті (Christina Bratt Paulston, Pow Chee Chen, Mary C. Connerty). У спільній статті «Мовний регенезис: концептуальний огляд відродження, ревіталізації та повернення мови» (1993) лінгвісти також проаналізували прецедент відродження іврити та мови маорі в Новій Зеландії [Paulston та ін.]. В анотації до праці автори зазначили: «<...> у цій статті ми стверджуємо, що відродження мови (англ. *language revival*. — Л. А., О. С.), ревіталізація мови (англ. *language revitalisation*. — Л. А., О. С.) та реверсія мови (англ. *language reversal*. — Л. А., О. С.) становлять три окремі явища, які підпадають під концепцію регенезу мови (англ. *language regensis*. — Л. А., О. С.)» [там само].

Більшість авторів на позначення процесу, що його ми називаємо *відродженням мови*, використовує лексичні засоби, базовані на внутрішніх формах, в основі яких лежить архетип *мова — життя, мова — живий організм*. При цьому досить щедро вживають синонімічні терміни, конструюючи їх з латинських елементів за посередництва глобальної англійської мови. Прецизійність, що характеризує підхід того чи того автора до вибору терміна, стає передумовою, яка й визначає стратегію досліджень.

Універсальне розуміння терміна *відродження мови* подає сучасний німецький та ізраїльський лінгвіст Х. Рабін у передмові до статті «Мовне відродження і смерть мови»: «Термін “відродження” (англ. “revival”. — Л. А., О. С.) або “нове народження” (англ. “rebirth”. — Л. А., О. С.) уперше був застосований до мов у ХІХ столітті, щоб позначити зусилля етнічних груп, які не мали власних держав, у їхньому прагненні до національного самовизначення, створення своєю народнорозмовною мовою (англ. colloquial vernacular. — Л. А., О. С.) творів художньої літератури й творів нехудожніх стилів. Це був процес, що, по-перше, узгоджувався з постсередньовічною концепцією нації як соціальної групи, котра володіє і територією, і мовою, по-друге, був спрямований на те, щоб здобути мову в постсередньовічному розумінні, яка усуває диглосію, а отже, вимагає, щоб кожна мова була пристосована до всіх аспектів сучасного життя й мислення» [Rabin 1986 : 1107]. Далі автор зазначає: «Семантичний компонент “народження” (англ. “birth”. — Л. А., О. С.), отже, не використовували у своєму звичайному значенні появи чогось, чого не існувало до цього часу, оскільки всі ці мови на момент свого “відродження” були повністю живими в розмовному вжитку, деякі з них також мали писемну, хоч і традиційну або фольклорну літературу, а деякі — переклади Біблії та інших основних релігійних текстів <...>» [там само].

Такий підхід дає можливість, на нашу думку, збалансувати два важливі складники: *відродження народної мови* як ідеологію, що постала в надрах Ренесансу (згадаймо, наприклад, відомий трактат Данте Аліг'єрі «De vulgari eloquentia» — «Про народне красномовство»), і *відродження загрожених мов* як інструментарій мовної політики державних і громадських інституцій, застосований у річці постколоніальних заходів (реформ, рухів).

Діяльність сучасних *ревайвалістів* спрямована, зокрема, на відродження мов аборигенів, наприклад Австралії, а метою ревайвалістських заходів є «соціальне примирення, культурний туризм, покращення здоров'я спільнот корінних народів, перетворення аборигенів з дисфункціональних на врівноважених, позитивних людей» [цит. за: Zuckermann]. У таких настановах, з одного боку, засвідчено вболівання за долю мов, що опинилися на межі зникнення, розуміння їхньої культурної значущості для людства, а з другого, — заявлено про обмежені можливості заходів з ревайвалізації. Науковці, які працюють у цьому напрямі, свідомі того, що результати зусиль з відродження окремих мов можуть мати суто теоретичне значення й подекуди не виходитимуть за межі палеолінгвістичних досліджень, як-от заходи з відродження давньоанглійської мови, пруської та санскриту. Проте це застереження жодним чином не впливає на велике зацікавлення лінгвістів малопоширеними, унікальними, загроженими мовами.

До реєстру енциклопедичного словника «Мовна політика і мовне планування»³, що був створений у межах науково-дослідної роботи відділу мов України Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, увійшло кілька термінів, які охоплюють тематику ревайвалістики: *відродження мови*, *зворотний мовний зсув*, *захист мови*. До терміна *відродження мови* подано синоніми *ревіталізація* та *зворотний мовний зсув*.

На нашу думку, *відродження мови* найдоцільніше витлумачити як комплекс заходів, спрямованих на популяризацію певного мовного коду, головню

³ Працю передано до друку наприкінці 2024 р.

серед етнічної групи, для якої він є частиною етнокультурної ідентичності. Відродження мови пов'язане з корпусним мовним плануванням, що передбачає документування та опис текстів, стандартизацію, кодифікацію, валоризацію літературної норми тощо, та статусним мовним плануванням, яке визначає розширення функцій мови в офіційній сфері, регламентує її вживання в закладах освіти, у лікарнях, судах, збройних силах, правоохоронних органах, бізнесі, храмах, засобах масової інформації, у роботі законодавчої чи виконавчої гілок влади, на виборах, при голосуванні, у банківській сфері.

Процес відродження мови розглядаємо у двох аспектах: як відновлення *мертвої мови*, що не має жодного мовця, для якого вона є рідною; перетворення її на живу розмовну мову, і як сповільнення процесу зникання ("вмирання") *загроженої мови* шляхом її популяризації, збільшення кількості мовців до рівня, який забезпечить стабільний стан розвитку цієї мови.

3. Хибність засновків, спрямованих проти використання терміна відродження мови, мовне відродження

Треба визнати, що термінологізація словосполучень *відродження мови, мовне відродження* матиме досить численну групу опонентів, які спираються передусім на заперечення самої ідеї можливості / реальності відродження нації. Ці дослідники (серед них нам відомі лише історики) твердять, що ніякого *національного відродження немає*, а натомість виникають *нові етнічні (національні) структури*. Якщо дотримуватися їхньої вразливої логіки, то доведеться констатувати, що внаслідок змін політичного й культурного характеру постають і нові мовні структури. Це, певна річ, не так, адже мова може існувати (прикладів досить багато з різних регіонів світу) і в умовах невикристалізованої ідентичності, у колоніальному пригніченні, у підкореній позиції диглосійних опозицій, без ідей національної єдності й суверенності тощо. Скажімо, у XVIII ст. ідентичність носіїв української мови була іншою, ніж наприкінці XIX ст., а проте це не означає, що українська мова І. Котляревського та Панаса Мирного — це різні ідіоми. Лінгвальна система та сама, звісно, з певними природними відмінностями, детермінованими діахронічними процесами.

У ґрунті речі, прибічники такого підходу відштовхуються від внутрішньої форми ЛО *відродження*, сприймають її буквально, тобто розуміють як *нове народження вже народженого*. Таке онтологічне бачення засноване на сприйнятті етногенезу як дискретного процесу. Історики, які виступають проти концепції національного відродження, закидають усім, хто визнає назване явище, гріх телеології, і цим відкидають лінійний характер націєгенезу. На думку «антивідроджувачів», використання терміна *національне відродження* спонукає сприймати процес становлення нації як реалізацію наперед визначеної мети (телеологічно). У використанні поняття «національне відродження» «антивідроджувачі» вбачають есенціалізм, оскільки, як вони твердять, у концепції відродження нація набуває набору незмінних якостей і властивостей. Крайньою, але яскравою та показовою в цьому плані може слугувати позиція одіозного київського історика Г. В. Касьянова, котрий затято виступає проти терміна *національне відродження*. Цей дослідник насамперед відомий тим, що входив до т. зв. групи українських і російських істориків, які мали написати спільний посібник з історії. Свого часу Г. В. Касьянов очолював відділ в Інституті історії України НАН України, а нині опинився в Люблінському католицькому університеті. Науковець заявив, що він разом з прибічниками 2008 р. навіть учинив демарш задля

усунення поняття «національне відродження» з «української» частини видання. Г. В. Касьянов, розповідаючи про процес створення спільного російсько-українського посібника з історії, заявив: «Кумедно, що в російському варіанті не було історії після 1991 р. А в нас була. Коли російські колеги це побачили, вирішили також написати. Уся історія після 91-го р. зайняла 6 сторінок. Не коментуватиму. І так усе зрозуміло. Відбуваються кумедні речі. Свого часу нам з колегами довелося здійснити демарш. Коли я побачив, що в нашій книжці є тема «Українське національне відродження», я сказав, що не братиму в цьому участі. Відродження пропало. Але концептуально тема залишилася. Так що можна сказати, що з українського боку йде проекція стандартних форм» [Касьянов].

«Антивідроджувачі», беручи до уваги тільки нерівномірність націєтворення, не враховують перебігу глотогенезу, який часто може не збігатися з траєкторією етногенезу. Мова як система й діяльність не повторює всіх національних катастроф, глотогенетична спадкоємність належить до найстійкіших ознак етносу. Наприклад, попри велику віддаленість давньоукраїнської мови від нової української літературної мови, генетичні зв'язки між ними незаперечні. Це свідчення того, що обидва ідіоми витворив один етнос. Ступінь успадкованих структурних елементів між кількома ідіомами одного етносу залежить від багатьох чинників і потребує окремого розлогого коментаря, як і проблема проведення меж (дуже часто ефемерних і суто науково-утилітарних) між цими ідіомами.

4. Висновки

Неприйняття (або обережне сприйняття) у деяких лінгвістичних колах терміна *відродження мови / мовне відродження* зумовлене інерційним впливом російської (радянської) соціолінгвістики. Як відомо, в СРСР наукова проблематика *відродження мов малих народів* чи *відродження малих мов* була чітко регламентована політичною доцільністю й могла розглядатися лише в прокрустовому ложі панівної ідеології. Якщо не брати до уваги фактів створення в перші роки радянської влади писемності для безписемних мов народів, поглинутих радянською імперією, та окремих пов'язаних з цим напрямом діяльності теоретичних напрацювань, то конкретних кроків у дусі ревайвалістики в сучасному її розумінні, коли *відродження мови* трактують, як «збільшення соціальної території мови в межах тієї географічної території і в межах тієї етнічної групи, де вона (мова. — Л. А., О. С.) використовувалася раніше» [Rabin : 546], не було, радше навпаки, — усі заходи мовного планування були спрямовані на цілковиту мовну асиміляцію підкорених народів.

Великі й малі народи великої (за розмірами території) країни спілкувалися російською мовою (найменованою *мовою міжнаціонального спілкування*, цю номінацію обґрунтовували як соціолінгвістичний термін), прагнули якнайшвидше і якнайкраще її опанувати, тому окремі заклики й спроби відроджувати рідні мови перебували на маргінесі наукового й культурного просторів. Звідси й ставлення до терміна *відродження мови / мовне відродження* як до публіцистичного, пропагандистського чи екстремістського (націоналістичного (буржуазно-націоналістичного) — у радянському дискурсі)⁴. Натомість іншомовні запозичення, наприклад, *ревіталізація* чи *зво-*

⁴ У 1970-х рр. у радянському мовознавстві з огляду на потужні асиміляційні процеси намагалися навіть обґрунтувати термін *друга рідна мова*. «Що стосується

ротний мовний зсув (переклад англ. *reversing language shift*) (рос. *обратный языковой сдвиг*), видалися для радянських дослідників нейтральними, а отже, і прийнятними. Тут велику роль відіграла позбавлена негативної конотації внутрішня форма слова *сдвиг* у російській мові, під впливом якої в українських текстах і поширився термін *зворотний мовний зсув*. Проте в українській мові лексема *зсув*, як ми вже зазначали, містить сему руйнації, це позбавляє слово стилістичної нейтральності. Якщо уважно придивитися до внутрішньої форми наведеного словосполучення, то можна побачити в ньому образ повторної руйнації.

Традиційно вважають, що визначальними критеріями для терміна є його стислість, однозначність або тенденція до однозначності в межах певної термінологічної системи, точність, яка не залежить від контексту; стилістична нейтральність, системність; відсутність синонімів у межах однієї терміносистеми [Симоненко]. Щоправда, ці критерії не завжди дотримувані. Радше їх можна назвати ідеальними, бажаними. Скажімо, медичні терміни *грудна жаба*, *жовтяниця*, *нориця*, *пропасниця* тощо мають і синоніми в межах термінологічного фонду, і зберігають яскраво виражену внутрішню форму. Поповнення термінології відбувається трьома шляхами: а) за допомогою запозичення (грецизмів, латинізмів чи англізмів); б) через створення відповідно до можливостей мовної системи неологізмів; в) наданням загальномовній назві чіткої поняттєвої визначеності.

Соціолінгвістичний термін *відродження мови* / *мовне відродження* відповідає хоч і не всім з перелічених критеріїв, а лише деяким, проте має чимало переваг, зокрема ця одиниця: 1) має прозору внутрішню форму з позитивною конотацією, володіє метафоричністю, яка, попри конотаційні семантичні нашарування, підносить його на належний рівень абстракції; 2) афористична завдяки синтаксичній і семантичній валентності ключового слова; 3) словотвірно гнучка порівняно з неадаптованим запозиченням; 4) алюзивна; 5) стилістично яскрава (їй властива вродиста піднесеність). Останню ознаку, звісно, можна вважати й вадою, а можна трактувати як перевагу, оскільки йдеться про одиницю, що виражає складні філософські й антропологічні постулати. Відкидання терміна *відродження мови* / *мовне відродження* — це один з різновидів колоніальної травми.

Якщо зосередитися лише на внутрішній формі одиниць *відродження мови* та *зворотний мовний зсув*, то можна побачити, що в основі першого словосполучення лежить образ *повторного на-родж-е-н-н-я мови*, епідигматично пов'язаний з потужним кореневим гніздом *-род-/-рід-*, яке здебільшого має позитивну конотацію. (Хіба що іменники *ви-родж-е-н-н-я*, *ви-род-ок*, *з-ви-род-н-і-н-н-я*, дієприкметник *з-ви-род-н-іл-ий*, дієслово *з-ви-род-н-і-ти* в цьому гнізді марковані негативною конотацією.) Внутрішня форма одиниці *зворотний мовний зсув* побудована навколо образів зміщення, зрушення, руйнації основи, підмурівка, базису чого-небудь. Це образ руїни. Тут епідигматичні зв'язки звороту вказують на превалювання конотації, яка властива

перетворення назви “друга рідна мова” на термін, то, на наш погляд, у цьому немає нічого поганого. Існують терміни “рідна мова” та “іноземна мова”. Термін “друга рідна мова” позначає якраз проміжне поняття, що дуже влучно виражає роль російської мови й любов до неї численних народів Радянського Союзу. <.> Найбільше поширена ця мова серед численних народностей, що входять до Російської Федерації. Найчастіше саме їхні представники вживають термін “друга рідна мова”, і проти цього немає жодних підстав заперечувати» [Исаев : 24–25].

іменникові зсув 'порушення симетричного розташування суміжних деталей, дотичних поверхонь і т. ін.' (СУМ, 3 : 723).

Немає вагомих підстав віддавати перевагу одиниці *зворотний мовний зсув* перед терміном *відродження мови*. Це питання не лише конвенційної традиції. На думку А. С. Д'якова, Т. Р. Кияка, З. Б. Куделько, терміни — це не особливі слова, а лише слова в особливій номінативній функції [Д'яков, Кияк, Куделько : 15]. В основі вибору термінів *зворотний мовний зсув* / *відродження мови* лежить концепція розуміння мови як суспільного явища — дискретного чи безперервного на певній території або в історії певного народу. Незважаючи на те, що до терміна висувають вимогу бути безобразним, більшість давніх українських мовознавчих терміноелементів має легко встановлювану внутрішню форму, як-от: *вигук, іменник, прикметник, числівник; комунікативна потужність; корінь, лексико-семантичне поле, словотвірне гніздо* та ін. Тим-то було б нелогічно відмовити в термінологізації поняття «відродження мови».

Робота над соціолінгвістичною термінологією, серед іншого, передбачає її уніфікацію, а в майбутньому — узгодження з термінопоняттями, які закріпилися у світовій соціолінгвістичній практиці. Теоретичне й практичне значення таких пошуків неоднакове на різних рівнях. Перший, внутрішній, покликаний для налаштування відповідної оптики в галузі мовної політики й мовного планування, спрямованого на гармонізацію мовно-правових відносин в Україні й консолідацію суспільства; другий, зовнішній, має забезпечити розширення наших можливостей інтегруватися, повноцінно долучитися до наукового діалогу зі світовою спільнотою.

ЛІТЕРАТУРА

- Андрієнко Л. Біологічна метафора в соціолінгвістичному дискурсі: терміни та експлікації. *Мовознавство*. 2024. № 2. С. 56–65.
- Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. Киев : Виц. шк., 1979. 246 с.
- Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : КМ Academia, 2000. 216 с.
- Зеров М. Українське письменство XIX ст. *Зеров М. Твори* : в 2 т. Київ : Дніпро, 1990. Т. 2 : Історико-літературознавчі праці. С. 4–245.
- Исаев М. И. Об основных терминах и понятиях языковой политики и строительства. *Слово і труд*. Київ : Наук. думка, 1976. С. 15–25.
- Касьянов Г. Национализация истории в Украине ; [лекція, прочит. 13 листоп. 2008 р. в клубі — літ. кафе «Bilingua» в рамках проекту «Публич. лекции Полит.ру» ; архів. копія нині недоступ. в інтернеті текст. розшифрування відеозапису]. URL: Национализация%20истории%20в%20Украине%20-%20аналитический%20портал%20ПОЛИТ.РУ.html (дата звернення: 01.02.2023).
- Лотоцький О. Безвісний поет-демократ. *Літ.-наук. вісн.* 1909. Т. 45. С. 77–96.
- Наливайко Д. С. До проблеми Ренесансу в українській літературі. *Наук. зап. НаУК-МА : Спец. вип.* 2000. Т. 18. Ч. 1. С. 4–14.
- Огієнко І. Українська літературна мова на Закарпатті. *Рідна мова*. 1937. Ч. 1 (49). С. 40–41.
- Огієнко І. Історія української літературної мови. Вінніпег, 1949. 381 с.
- Семчинський С. В. Загальне мовознавство. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : АТ «Око», 1996. 416 с.
- Симоненко Л. О. Термін. *Українська мова* : енциклопедія. 3-тє вид., зі змінами і допов. Київ : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. С. 707.
- Ткаченко О. Б. Проблема життєвості мов. *Академік Олександр Савич Мельни-*

- чук і сучасне мовознавство : зб. наук. пр. Київ : Видавн. дім Дмитра Бурого. 2012. С. 204–210.
- Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. 490 с.
- Cooper R. L. Language Planning and Social Change. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. 216 p.
- Fishman J. A. Language maintenance and language shift as a field of inquiry. A definition of the field and suggestions for its further development. *Linguistics*. 1964. N 2 (9). P. 32–70.
- Fishman, J. A. Language and Nationalism : Two Integrative Essays. Rowley, MA : Newbury House. 1972. 184 p.
- Fishman J. A. Reversing language shift: theoretical and empirical foundation of assistance to threatened languages. Clevedon : Multilingual matters, 1991. 431 p.
- Grenoble L. A., Whaley L. J. Saving Languages: An Introduction to language revitalization. Cambridge University Press, 2006. 225 p. URL: <https://bit.ly/4frbypA> (дата звернення: 04.05.2023).
- Grenoble L. A. Language Shift. *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. 2021. URL: <https://bit.ly/4fjFvrO> (дата звернення: 10.01.2024).
- Paulston Ch. B., Pow Chee Chen, Connerty M. C. Language regeneration: A conceptual overview of language revival, revitalisation and reversal. *The Journ. of Multilingual and Multicultural Development publishes on sociology and social psychology of language, and language and cultural policy*. 1993. Vol. 14 (4). P. 275–286. URL: <https://bit.ly/4frsBYN> (дата звернення: 04.05.2023).
- Rabin Ch. Language revival and death. *The Fergusonian Impact: In Honor of Charles A. Ferguson on the Occasion of his 65th Birthday*. J. Fishman, A. Tabouret-Keller, M. Clyne, Bh. Krishnamurti, M. Abdulaziz (eds.). Berlin; New York; Amsterdam : Mouton de Gruyter, 1986. Vol. 2: Sociolinguistics and the Sociology of Language, 1107–1119.
- Reale G., Antiseri D. Storia della filosofia dalle origini a oggi. Vol. 4. Umanesimo, Rinascimento e Rivoluzione Scientifica. Con la collaborazione di V. Cicero. Milano : Bompiani, 2004. 2978 p.
- Weinreich U. Languages in contact. Findings and Problems. New York : Linguistic Circle of New York, 1953.
- Zuckermann G., Walsh M. Stop, Revive, Survive: Lessons from the Hebrew Revival Applicable to the Reclamation, Maintenance and Empowerment of Aboriginal Languages and Cultures. *Australian Journ. of Linguistics*. 2011. Vol. 31 (1). P. 111–127.

ДЖЕРЕЛА

- Біблійны корпус Біблійны корпус. URL: <https://bit.ly/4fg88Gg> (дата звернення: 15.12.2024).
- ВСВУН Вістник Союза визволення українського народу. 1916. Ч. 1–12, 15–39, 42, 44, 47–49, 57, 60.
- Дворецкий Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь. Москва : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. 1013 с.
- ЖІС Жите і слово / ред. І. Я. Франко. Львів : 3 друк. І-ту Ставропігійського, 1894. Т. 2. III+482 с.
- Послання Послання къ Тѣту сѣгашу апла Палу. Бѣлаа сѣрѣчь книги сѣѣннагашу писанѣа вѣтхашу и новашу завѣчла. URL: <https://bit.ly/4iDgRVM> (дата звернення: 15.12.2024).
- ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков : Праслав. лекс. фонд / под ред. О. Н. Трубачева. Москва : Наука, 1985. Вып. 12. 186 с.

ЕСУМ	Етимологічний словник української мови / редкол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1982. Т. 1. 631 с.
СЖ, 1	Желеховський Є. Малоруско-німецький словар. Львів, 1886. Т. 1. 608 с.
СЖ, 2	Желеховський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар. Львів, 1886. Т. 2. 1117 с.
СУМ	Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід (голова), А. А. Бурячок та ін. Київ : Наук. думка, 1970. Т. 1. 799 с.; 1972. Т. 3. 744 с.
DS	Swann J., Deumert A., Lillis T., Mesthrie R. A Dictionary of Sociolinguistics. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2004. 368 p. URL: https://bit.ly/41EВawc (дата звернення: 10.12.2024).

Дата надходження до редакції: 17.12.2024

Дата надходження після доопрацювання: 20.12.2024

Дата затвердження редакцією: 23.12.2024

REFERENCES

- Andriienko L. (2024). Bioloichna metafora v sotsiolinhvistychnomu dyskursi: terminy ta eksplikatsii. *Movoznavstvo*, (2), 56–65. [In Ukrainian].
- Chyzhevskiy D. (1994). Istoriiia ukrainskoi literatury (vid pochatkiv do doby realizmu). Ternopil: MPP «Prezent» feat. TOV «Femina». [In Ukrainian].
- Cooper R. L. (1989). *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Diakov A. S., Kyiak T. R., Kudelko Z. B. (2000). *Osnovy terminotvorennia: semantichni ta sotsiolingvistychni aspekty*. Kyiv: KM Academia. [In Ukrainian].
- Fishman J. A. (1964). Language maintenance and language shift as a field of inquiry. A definition of the field and suggestions for its further development. *Linguistics*, 2 (9), 32–70.
- Fishman J. A. (1972). *Language and Nationalism: Two Integrative Essays*. Rowley, MA: Newbury House.
- Fishman J.A. (1991). *Reversing language shift: theoretical and empirical foundation of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual matters.
- Grenoble L. A., Whaley L. J. (2006). *Saving Languages: An Intoduction to language revitalization*. Cambridge University Press. URL: <https://bit.ly/4frbypA> (last accessed: 04.05.2023).
- Grenoble L. A. (2021). Language Shift. *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. URL: <https://bit.ly/4fjFvrO> (last accessed: 10.01.2024).
- Isaev M. I. (1976). Ob osnovnyh terminah i poniatiah jazykovoy politiki i stroitel'stva. *Slovo i trud*. Kyiv: Naukova dumka, 15–25. [In Russian].
- Kas'yanov H. (2008). Nacionalizaciya istorii v Ukraine [leksiiia, prochyтана 13 lystopada 2008 r. v klubi — literaturnomu kafe «Bilingua» v ramkakh proiektu «Publichnyie liekcyi Polit.ru»]; arkhivovana kopiiia nyni nedostupnoho v interneti tekstovoho rozshyfruvannia videozapysu]. URL: [Natsyonalizatsiya%20ystoryy%20v%20Ukrayne%20-%20analytycheskyi%20portal%20POLYT.RU.html](https://natsyonalizatsiya%20ystoryy%20v%20Ukrayne%20-%20analytycheskyi%20portal%20POLYT.RU.html) (last accessed: 01.02.2023). [In Russian].
- Lototskyi O. (1909). Bezvisnyi poet-demokrat. *Literaturno-naukovyi visnyk*. Vol. 45, 77–96. [In Ukrainian].
- Nalyvayko D. S. (2000). Do problemy Renesansu v ukrainskii literaturi. *Naukovi zapysky NaUKMA: Spetsialnyi vypusk*. Vol. 18 (p.1), 4–14. [In Ukrainian].
- Ohienko I. (1937). Ukrainska literaturna mova na Zakarpatti. *Ridna mova*. P. 1 (49), 40–41. [In Ukrainian].

- Ohiienko I. (1949). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy*. Winnipeg. [In Ukrainian].
- Paulston Ch. B., Pow Chee Chen, Connerty M. C. (1993). Language regeneration: A conceptual overview of language revival, revitalisation and reversal. *The Journal of Multilingual and Multicultural Development publishes on sociology and social psychology of language, and language and cultural policy*. Vol. 14 (4), 275–286.
- Rabin Ch. (1986). Language revival and death. *The Fergusonian Impact: In Honor of Charles A. Ferguson on the Occasion of his 65th Birthday*. J. Fishman, A. Tabouret-Keller, M. Clyne, Bh. Krishnamurti, M. Abdulaziz (eds.). Berlin; New York; Amsterdam: Mouton de Gruyter. Vol. 2: Sociolinguistics and the Sociology of Language, 1107–1119.
- Reale G., Antiseri D. (2004). *Storia della filosofia dalle origini a oggi*. Vol. 4. Umanesimo, Rinascimento e Rivoluzione Scientifica. Con la collaborazione di V. Cicero. Milano: Bompiani.
- Semchynskyi S. V. (1996). *Zahalne movoznavstvo*. 2nd ed. Kyiv: AT «Oko». [In Ukrainian].
- Symonenko L. O. (2007). Termin. *Ukrainska mova: entsyklopediia*. 3rd ed. Kyiv: Vydavnytstvo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 707. [In Ukrainian].
- Tkachenko O. B. (2012). Problema zhyttievosti mov. *Akademik Oleksandr Savych Melnychuk i suchasne movoznavstvo: zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: Vydavnychi dim D. Buraho, 204–210. [In Ukrainian].
- Weinreich U. (1953). *Languages in contact*. New York: Linguistic Circle of New York. [In English].
- Weinreich U. (1979). *Yazykovye kontakty. Sostoyanie i problemy issledovaniya*. Kyiv: Vyscha shkola. [In Russian].
- Zerov M. (1990). *Ukrainske pysmenstvo XIX st. Tvory: in 2 vols*. Kyiv: Dnipro. Vol. 2: *Istoryko-literaturoznavchi pratsi*, 4–245. [In Ukrainian].
- Zuckermann G., Walsh M. (2011). Stop, Revive, Survive: Lessons from the Hebrew Revival Applicable to the Reclamation, Maintenance and Empowerment of Aboriginal Languages and Cultures. *Australian Journal of Linguistics*. Vol. 31 (1). 111–127.

SOURCES

- Bibliiny korpus Bibliiny korpus. URL: <https://bit.ly/4fg88Gg> (last accessed: 15.12.2024). [In Belarusian, Polish, Latin, Greek, Ukrainian].
- Dvoreckij I. H. *Drevnegrečesko-russkij slovar'*. (1958). Moscow: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej. [In Russian].
- DS Swann J., Deumert A., Lillis T., Mesthrie R. (2004). *A Dictionary of Sociolinguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press. URL: <https://bit.ly/41EBawc> (last accessed: 10.12.2024).
- ESSYa *Etimologicheskij slovar slavyanskij yazykov: praslavyanskij leksicheskij fond*. (1985). O. N. Trubachev (Ed.). Iss. 2. Moscow: Nauka. [In Russian].
- ESUM *Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy*. Vol. 1. (1982). O. S. Melnychuk (Chief Ed.), I. K. Bilodid et al. (Eds). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Poslanie *Poslanie kъ Titu sviataho apostola Pavla. Bibliia syrjch knyhy sviashchennaho pysaniia vetkhaho i novaho zavita*. URL: <https://bit.ly/4iDgRVM> (last accessed: 15.12.2024). [In the Church Slavonic].
- SUM *Slovnyk ukrainskoi movy*. I. K. Bilodid (Chief), A. A. Buriachok et al. (Eds.). Vol. 1. (1970). Vol. 3. (1972). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- SZh I *Zhelekhovskij Ye*. (1886). *Malorusko-nimetskyi slovar*. Vol. 1. Lviv. [In Ukrainian].

- SZh II Zhelekhovskiy Ye., Nedilskiy S. (1886). Malorusko-nimetskiy slovar. Vol. 2. Lviv. [In Ukrainian].
- VSVUN Vistnyk Soiuzu vyzvolennia ukrainskoho narodu. (1916). P. 1–12, 15–39, 42, 44, 47–49, 57, 60. [In Ukrainian].
- ZhIS Zhytie i slovo. (1894). I. Ya. Franko (Ed.). Lviv: Z drukarni Instytutu Stavropihiiskoho. Vol. 2. [In Ukrainian].

Received: 17.12.2024

Received in revised form: 20.12.2024

Accepted: 23.12.2024

Liliia ANDRIIENKO

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine

4 Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

E-mail: lileja842@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5113-6966>

Oleksandr SKOPNENKO

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine

4 Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

E-mail: samarivskyj@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6814-5041>

**ВІДРОДЖЕННЯ МОВИ AS A CONCEPT AND A TERM:
SOCIOCULTURAL AND SOCIOLINGUISTIC ASPECTS OF USAGE, AND
PROBLEMS OF DEFINING**

The article examines the problem of using the units *відродження мови*, *мовне відродження* as sociolinguistic terms in the modern Ukrainian literary language. The phrases *відродження мови*, *мовне відродження* in Ukrainian in publicistic and scientific texts are already attested in the first half of the 20 century; the frequency of the studied units began to increase significantly from the 1990s and continues at the beginning of the 21st century. The terms *відродження мови*, *мовне відродження* emerged by analogy with the concept of *національне відродження*, which arose as a result of the reception of the philosophical and religious principles of Humanism and the Renaissance in the 19th century. The term *зворотний мовний зсув*, used in sociolinguistic studies, arose as a result of the copying of English *reversing language shift* and is the close in meaning to the units *відродження мови*, *мовне відродження*.

In the Ukrainian language, the terms *мовний зсув* / *зворотний мовний зсув* are marked by an obvious negative connotation in their internal form, for the lexeme *зсув* (*shift*) carries a connotation of destruction in its semantic structure. It was established that the terms *мовний зсув* / *зворотний мовний зсув*, despite their frequency in modern sociolinguistic studies, cannot be considered successful in the Ukrainian terminological system.

Interrelationships and definitions *відродження мови* (language revival), *мовне відродження* (language revival), *лінгвістика відродження* (revival linguistics), *реваліалістика* (revivalistics), *рекреація мови* (language recreation), *реновація мови* (language renovation), *ревіталізація мови* (language revitalization, language revitalisation), *ренативізація мови* (language renativization, language renativisation) etc. are also analyzed.

Keywords: Ukrainian language, semantics, terminology, vocabulary, sociolinguistics, language revival, language planning.